

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

**TÜRK
HAMER**

TÜRK KÜLTÜRÜ
ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Yaz 2007/42
Summer

TÜRK HAMER

Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi

Yıl: 14 • Sayı: 42

Nisan-Mayıs-Haziran- 2007

•

Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli

Araştırma Merkezi Adına

Yayın Sahibinin Adı / Owner

Prof. Dr. Kadri YAMAÇ

(Gazi Üniversitesi Rektörü)

•

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / General Manager

Prof. Dr. Filiz KILIÇ

•

Yayın İdare Merkezi Adresi / The Address of Publishment Centre

Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi

Gazi Üniversitesi Rektörlük Kampüsü, Araştırma Merkezleri Binası, Nu: 11

06502 Teknikokullar / ANKARA

•

Yayın İdare Merkezi Telefonu / The Telephone of Publishment Centre

0 312. 222 70 16

•

Belge Geçer / Fax

0 312. 222 70 16

•

Elektronik Posta / E-mail

hbektasdergi@gazi.edu.tr

Web: www.hbektas.gazi.edu.tr

•

Yayının Türü / The Type of Publishment

Yerel Süreli Yayın (3 Aylık)

•

Basımcının Adı / The Name of the Publisher

Grafiker

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

•

Basımcının İşyeri Adresi / Office Address of Publisher

1. Cadde 33. Sokak No: 6

06520 (Oğuzlar Mahallesi) Balgat / ANKARA

•

Basımcının Telefon Numarası / The Phone Number of The Publisher

0 312. 284 16 39 (pbx)

•

Basım Tarihi ve Basım Yeri / The Publishment Date and Place

15.07.2007

Grafiker Ofset: 0.312 384 00 18

Editör / Editor
Tuncay BÜLBÜL

•
Genel Yayın Yönetmeni / General Editor
Tuncay BÜLBÜL

•
Danışmanlar / Advisory Board
Prof. Dr. Abdurrahman GÜZEL / (Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN / (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Filiz KILIÇ / (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU / (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Muhsin MACİT / (Yüzüncüyıl Üniversitesi)
Dr. Éva CSÁKİ (Macaristan)

•
Yazı Heyeti / Referees
Prof. Dr. Pakize AYTAÇ
Prof. Dr. Mürsel ÖZTÜRK
Prof. Dr. Zafer İLBARS
Prof. Dr. Hasan ONAT
Prof. Dr. Çağatay ÖZDEMİR
Uğur SÜMER

•
Bu Sayının Ek Yazı Heyeti Üyeleri / Referees
Prof. Dr. Ali TORUN - Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal KURNAZ - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu ÇENGEL - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Leyla Karahan - Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AKGÜN - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Metin EKİCİ - Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Öcal OĞUZ - Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe Yücel ÇETİN - Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Erol ALTINSAPAN - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Hakkı AKSOYAK - Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. İsmet ÇETİN - Gazi Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. F. Ahsen TURAN - Gazi Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN - Ege Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Mehmet Zeki İBRAHİMGİL - Gazi Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN - Pamukkale Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Mustafa TATÇI - Gazi Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Nergis BİRAY - Pamukkale Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ - Pamukkale Üniversitesi

•
Teknik Yardımcı / Technical Assistant
Hatice ÜZMEZ
Kadir Gökhan UĞUR

•
ISSN 1306-8253

•
Dizgi ve Baskı/Typed and Printed by
Grafiker 0 312. 284 16 39 (pbx) Ankara

Kapak Fotoğrafı
Kütahya-Sofça Köyü Pir Ahmet Efendi'yi Anma Şenlikleri'nden Görüntüler
(Kütahya-Körs Köyü Semah Ekibi)

Gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
Dergimiz her üç ayda bir çıkmaktadır. Hakemlidir.

Yazıların bilimsel ve yasal sorumlulukları yazarlarına aittir.

İçindekiler

Editör	7
Hacı Bektaş Veli Belgeleri-1 / Hacı YILMAZ	9
Alevi-Bektaşî Geleneğinde Şiir Yazan Antepli Tekke Şairleri / Halil İbrahim YAKAR	75
Şiir / Taki KOÇAK	92
Alevi Geleneğinde Ölüm ve Ölüm Sonrası Tören ve Ritüeller / Harun YILDIZ	93
Türklerde Demirciler ve Şamanlar / Mehmet ÇERİBAŞ	113
Şiir / Haydar ŞAHİNDOKUYUCU	122
Mevlânâ Mesnevi'sinin Yaygın Olarak Okunmasına Ontolojik Bir Yaklaşım / Mustafa AKSOY	123
Kırgızistan'da Ramazan ve Dini Bayramlar / Sönmez KUTLU	137
İsparta'da Bir Mezar Taşı ve Hatırlattıkları / Bahattin YAMAN	165
Eskatoloji Mitleri Bağlamında Güzelköy (Denizli) / Kürşat ÖNCÜL	173
Şamanizm Üzerinde Uygulanan Baskılar ve Şamanların Günümüzdeki İşlevleri / Engin AKGÜN	179
Hicvin Ruhsal Yönü ve Bir Örnek: Tatariye-i Fehîm / Özer ŞENÖDEYİCİ	191
Şiir / Nesîmî ŞAHİNDOKUYUCU	206
Çorum'da Bir Türkmen Dedesi: Mehmet Dede / Nazife ÖZDEMİR	207
Şiir / Şemsettin KUBAT	216
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi'nin 34-41. Sayılarının Bibliyografyası / Kadir Gökhan UĞUR	217
Derdim Nokta Davam Harf / Coşkun KÖKEL	227
Şiir / Hasan UYSAL	234
Ekler	235
Yazı Teslim Kuralları	245

Contents

Editör.....	7
The Documents Of Haci Bektas Veli - I / Hacı YILMAZ.....	9
The Dervish Lodge Poets from Antep who writes poetry in the tradition of Alevite-Bektashi / Halil İbrahim YAKAR.....	75
Poem / Taki KOÇAK.....	92
The Death and Ceremonies and Rituals After Death In Alevi Tradition / Harun YILDIZ.....	93
The Blacksmiths and Shamans in Turks / Mehmet ÇERİBAŞ.....	113
Poem / Haydar ŞAHİNDOKUYUCU.....	122
An Ontological Study on the Reading of Mevlânâ's Masnawi / Mustafa AKSOY.....	123
Ramadan and Religious Bairams in Kyrgyzstan / Sönmez KUTLU.....	137
A Gravestone in Isparta and its Remembrance / Bahattin YAMAN.....	165
Güzelköy in Eskatoloji Myths / Kürşat ÖNCÜL.....	173
The pressures which was put on Shamanism and the functions of the Shamans today / Engin AKGÜN.....	179
The Psychological Side of the Satire and An Example: Tatariye-i Fehim / Özer ŞENÖDEYİCİ.....	191
Poem / Nesîmî ŞAHİNDOKUYUCU.....	206
A Turkoman Grandfather From Çorum: Grandfather Mehmet / Nazife ÖZDEMİR.....	207
Poem / Şemsettin KUBAT.....	216
Bibliography of 34-41Th Volumes Of The Turkish Culture And Haci Bektash Veli Research Quarterly / Kadir Gökhan UĞUR.....	217
My worry is point, my matter is letter / Coşkun KÖKEL.....	227
Poem / Hasan UYSAL.....	234
Additions	235
Article Submission Guidelines.....	245

Türklerde Demirciler ve Şamanlar

The Blacksmiths and Shamans in Turks

Mehmet ÇERİBAŞ*

Özet

Şamancıl kompleksin varolduğu birçok toplulukta, özellikle de bunu en iyi yansıtan Türklerde Demirci ve Şaman, yaşanan kültürel evrelere uygun olarak ve coğrafik şartların da etkisiyle toplumsal katmanların en üstünde yer edinmeyi becermiş, hatta kurumlaşmış; bu sayede varolduğu toplumun birçok eyleminde kendisini hissettirebilmiş iki tiptir. Bu tiplerin elde ettikleri kamusal değerler, zamanla bu tipleri birbirlerine yaklaştırmış, bu yakınlık, bu iki tipin çoğunlukla aynı öğelerle karşımıza çıkmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Demirci, Şaman, Büyü, Ateş, Şaman Teknikleri, Alkarısı.

ABSTRACT

In many communities which had Shamanist complex, especially the Turks had reflected that Shamanist complex Blacksmith and Shaman could make an impression in the top of the social class that were appropriate culturel period and they were impressed from geographic conditions, even they had turned into an institution. Thus, they are two types that could be felt themselves in a lot of actions. Public values which they had got, had got close to each other in the course of time, that closeness mostly had caused to coincide same elements of these types.

Key Words: Blacksmith, Shaman, Magic, Fire, Shaman Technics, Alkarısı.

Mitoloji, semboller ilmidir. Mitolojideki semboller hangi millete aitse, o milletin kültür evrenine işaret eder. Mitolojideki semboller daha çok kelimelerden müteşekkildir. Bu nedenle kelimelere sadece dil kodları olarak değil, inanç kodları olarak da bakmak lazım.

İnsanlık, ortak sembollere mânâ yüklerken de aynı şekilde davranmıştır; fakat mânâyâ bağlı pratiklerde farklılıklar tezahür etmiştir. Bu farklılıkların oluşumun-

* Araş. Gör., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü: ceribas@dumlupinar.edu.tr

da toplulukların birbirini etkilemesi bir neden olabileceği gibi; o topluluğun üretim biçimi, yaşadığı coğrafya da nedenler arasında sayılabilir. Ağaç, dağ, taş, su gibi iyeler farklı topluluk ve gruplarda daima görülürken; bu iyelere bağlı uygulamalar, topluluktan topluluğa değişmiştir. Mesela, ağaca bağlı inanç ve uygulamalar her toplulukta görülürken ağacın cinsi ya da uygulama biçimi değişmiştir. Hristiyan Avrupa için çam ağacı ön plan çıkarken, Türkler için kayın ağacı, Araplar için hurma ağacı çeşitli kültlerle takdis edilmiştir.

Bütün kültürlerde, etrafında kültlerin olduğu mitolojik sembollerden biri de demirdir. Demir, tüm kültürlerde, tanrısal bir kaynağa bağlanmış ve çoğunlukla göksel nitelikli kavramlarla ifade edilmiştir. Demir anlamına gelen Sümerce "Anbar" sözcüğünün, gök ile ateş piktogramlarından oluşması (Eliade, 2003: 22) ve sözcüğün hem Sümercede hem de Hititçede "gök metali" ya da "yıldız metal" (Eliade, 2003: 23) anlamına gelmesi, Yunanca'da "parlak" anlamına gelen sözcüklerle ilişkisi (Eliade, 2003: 24); tanrısal kaynakla ilintisini gösteren önemli ibarelerdir.

Eliade'ye göre (2003: 23) demir sözcüğünün Sümercedeki şekli ile Orta Asya'daki şeklinin ortak olması, oldukça mümkündür. Hatta ona göre Orta ve Güney Amerika'ya demircilik, büyük olasılıkla Asya'dan gelmiştir (Eliade, 2003: 22).

Demir, insanoğlunun askerî ve siyasi tarihine dahil olmadan evvel, tinsel yaratmalara yol açmış; tıpkı atlı savaş arabalarının, ulaşım aracı olmadan önce ritüel geçiş törenlerinde kullanılması gibi, demir de savaş aracı olmadan birçok ayini, miti ve simgeyi doğurmuş (Eliade, 2003: 25)tur. Böylece demirci de mitolojileri, metalurji sırlarını ve ayinleri yaşayan kişi konumuna yükselmiştir (Eliade, 2003: 25).

Demirin Orta Asya'daki keşfi, demiri işleyen kişiye de yeni bir toplumsal mevki kazandırmış ve demirci, bu katmanların en üstünde kendine yer edinmiştir. Nitekim Moğolların demirciye "darhan" unvanını vermesi ve dokuz atası demirci olan kişiyi Şaman sayması, Şaman büyüklerine de "tarhan" demesi (Ziya Gökalp, 1995: 10), Moğolların Gizli Tarihi'nde "darhan" sözünün, "memur, usta, demirci" anlamlarıyla kaydedilmesi ve bu sözün Uygurcada da "memur" anlamına gelmesi; yine darhanın, "serbest, vergiden kurtulan" anlamlarının yanında (Temir, 1995: 15), demircinin karısına da saygı göstermek için söylenmesi (İnan, 1998: 231), demircinin ne kadar saygıdeğer olduğunu göstermektedir.

Zengin maden yataklarına sahip Orta Asya sahası, erken dönemlerde demiri keşfetmiş ve kullanıma sokmuştur. Demiri erken dönemlerde keşfeden Türkler, üretimde ve demiri kullanım biçiminde ustalaşmışlar; bunun sonucu olarak demir işlemeciliği bir sanat kolu hâline gelmiştir. Nitekim Türkler arasında

sanat dalı hâline gelen demircilik, aynı zamanda en “kutsal sanat” olarak da tarihe geçmiştir. Bu kutsallığa uygun olarak Proto-Türklerden sayılan Hunlarda demir, dinî törenlerde, kurbanda da hayvanı takdim etmek için kullanılmış; bundan dolayı Hunlar demire büyük saygı göstermişler, bu kurbanda da Çing-lu: kılıç şen: ruh (kılıç ruhuna kurban) demişlerdir (Ünal, 2000:158). Bu ayinlerin yanında demir, birçok mitolojik sembolün de adı olmuştur.

Dünyanın en eski topluluklarında *anasır-ı erbaa*; su, hava, toprak ve ateşten oluşmuştur. Türklerin kozmogonik anlayışlarında ateş ve su bulunmasına rağmen, hava unsuruna rastlanılmaz. Toprak unsurunun da Çinlerden geçtiğine inanılır. Bu unsurların yerine, Türklerce kutsal sayılan ağaç ve demir unsurlarını görmek-teyiz. Demir, hem *anasır-ı erbaa* içinde yer alan dört maddeden hem de yönleri göstermek için kullanılan önemli sembollerden biridir. Demir, Türk kozmogonik sistemine göre “Batı”nın sembolüdür. Batı bu mânâda mevsim olarak sonbahar-ı, günün saati olarak akşamı, renk olarak “ak”ı, yıldız olarak da *Akpars* denilen yıldız takımını simgelemektedir (Esin, 2001: 26). Yine Altay Türklerinde göğün on yedi katı vardır ve en üstte tanrı yaşamaktadır. Bu tanrının da iki oğlu vardır; birisi Demirhan, diğeri de Su Han’dır (Ziya Gökalp, 2005: 28). Yine Çin’de ve Türklerde göğün kutbu sayılan Kutup Yıldızı’na Türkler, *Altun* ya da *Demirkazık Yıldızı* adını vermişlerdir. Türkler göğün Demirkazık Yıldızı etrafında döndüğünü düşünürler (Esin, 2001: 41). Ural-Altay halklarının inancına göre *Altın Dağ* (*Semaru*), dünyanın merkezindedir. Abakan Tatarları bu dağa “Demir Dağ” demektedirler. Göktürk Yazıtları’nda bu tanrısal özelliğinden dolayı demir, *ebedî* (*mengü*) olarak nitelenmekte imparatorluğun simgesi olarak yaşamakta ve bugün bile ölümsüz varlık anlamına gelen “demirbaş” sözcüğünün temelini teşkil etmektedir (Roux, 2001: 64).

Yukarıda söylendiği üzere demirin birçok mitsel anlam taşıması ve ayinlere konu olması, demirciye kutsallık atfedilmesine neden olmuş; bu yönüyle demirci, zamanla birçok ayinin esas yöneticisi sayılan Şaman’la aynı mevkiye gelmiştir. Bu şekilde Şaman ile Demirci arasında -benzerler benzerleri doğurur ilkesine uygun olarak- birçok paralellik ortaya çıkmıştır. Bu paralellik birçok kavimde görülmesine rağmen, Türklerde çok daha karakteristik bir özellik arz etmektedir. Bu paralellikler şu şekillerde izah edilebilir:

a) Türklerde, demircilerle din adamı sayılan Ozanlar (Şaman, Kam, Oyun, Bahşi, Büyücü, Hekim, Atasagun), aynı ocaktan (yuvadın) (Roux, 1994: 64; Uraz, 1994: 168) sayılmıştır. Yakutlar bu ilişkiyi anlatmak için “us da oyun da bir uyalah” derler (İnan, 1998: 231; Bayat, 2004: 41; Beydili, 2005: 155). Demir sözcüğünün hem göksel motiflerde hem de yeraltına bağlı motiflerde geçmesi, demirin tanrısal olduğunu gösterdiği gibi; her iki kaynaktan beslendiğine de işaret etmek-

tedir. Gök Tanrı'nın (Kayrakan) arabasının Demirkazık Yıldızı etrafında dönmesi ile Erlik'in sarayının siyah demirden olması, bu tanrısal ilişkiyi net olarak bizlere ifade etmektedir. Ayrıca Erlik ile Gök Tanrı'nın en başta, yani başlangıçta beraber olması ve her ikisinin de "han" sıfatı taşıması, bu iki yüce varlığın gücüne işaret etmektedir. Şaman'ın yeraltına ve gökyüzüne seyahati, yeraltında demirci ile ilişkisi ve yine "darhan" sözcüğünün demirci, asilzade, vergiden muaf anlamları yanında Şamanların atası anlamında da kullanılması, bu ortak ata teorisine ayna tutmaktadır.

b) Demirci ile Şaman arasındaki benzerliği sağlayan bir diğer ortak nokta da ateşte gizlidir. Ateş ve demir, yaratılışın sebepleri olarak göze çarpmaktadır; çünkü hem Şaman hem de demirci, meslekleri gereği, ateşe hükmetmek zorundadır. Şaman ateşi daha çok kötü ruhları korkutmak, fala bakmak ya da iç arınmayı gerçekleştirmek için kullanırken; demirci, çeliğe ya da demire yeni bir şekil vermek için kullanıyordu. Ateş sayesinde yeni bir araç geliştirmeyi beceren demirci, geçmiş dönemler içinde harikulâde bir iş yapıyor kabul edilmiş; bir zanaatkâr olarak böyle bir işi becermesi ve Şamancıl öğeler (ateş) taşımasından dolayı da Şaman katına yükselmiştir. Zira Ergenekon Destanı'nda dağı delen kişinin demirci olarak karşımıza çıkması basit bir tesadüf sayılamaz. Dikkat edilecek olursa bu destanda bahsi geçen Demirciyle birlikte Demir Dağ, Demir Dağ'ı eritmek için ateş ve motif olarak da kurt geçer. Destanda kurt bir hayvan olarak karşımıza çıksa da biliyoruz ki; Türk destanlarında geçen bu neviden kurtlar aslında, ölmüş büyük Kam'ların ruhlarının tezahür ettiği yüce varlıklardır; yani, adı geçen kurt bir Kam'ı temsil etmektedir. Bu da gösteriyor ki destan, Türklerce kutsallık atfedilen atalar kültünü, demiri, ateşi, Kam ve demirciyi hep bir arada yansıtmaktadır. Altayların Yaratılış Efsanesi'nde de demir, Erlik Han'ın yaratma kudretini gösterdiği varlık olarak göze çarpmakta; Erlik Han, çekici, örsü, körüğü eline alıp her vuruşta bir hayvanın (kurbağa, yılan, ayı, domuz, deve) ve kötü ruhlar sayılan *Albis*, *Şulmus*'ün çıkmasını sağlamaktadır. Tanrı, Erlik Han'ın elinden yaratma gücünü almak için; körük, çekiç ve örsü alır, ateşe atar ve körük bir kadın, çekiç de bir erkek olur. Bu kadın ve erkek de daha sonra eti yenmez birer kuş olur. Yine Yaratılış Efsanesi'nde görüleceği üzere demir (örs, çekiç) ve ateş, ister Erlik Han'dan (yerden) isterse tanrıdan (gökten) gelsin, yaratmanın en önemli araçlarından. Erlik Han, demirden, yaratma kudretini ortaya çıkarmak için örs ve çekici birbirine vuruyor ve ateşi (demiri birbirine sürekli vurmak, ateş parçaları çıkmasına sebep olur) kullanıyorsa tanrı da çekiç, körük ve örsü ateşe atarak yaratılışa sebep oluyor; yani demir tanrısalıdır. Dolayısıyla demirci de tanrısal olmalıdır. Görünen odur ki demirciler, yaptıkları işin niteliği ve toplumsal işlevleri dolayısıyla zamanla kutsiyet kazanarak din

adamı ve büyücü seviyesine çıktılar; çünkü bir kavim bir şeye yüksek derecede ehemmiyet yüklerse bunun zamanla dinî mahiyet alma ihtimali artmaya başlar. Hatta bu konuda ortaya çıkan efsane ve destan türünden eserler, tarihî süreçlerde mahiyet değiştirerek din vazifesi görmeye başlar.

c) Türklerde demirci ile Şamancıl öğelerin benzerliğini gösteren bir diğer delil de Anadolu'da evliya ve eren yatırırlarının demirle ilgili olmasıdır. Kamlarla aynı kümeden insanlar olarak kabul ettiğimiz demirciler Anadolu'da da unutulmamış, birçok evliya yatırına ismini vermeyi becermiştir. Çorum Sungurlu'da Demirşeyh Türbesi, Bursa Osmangazi'de Demirtaş, Denizli Serinhisar'da Yatağan Baba, Samsun'da Kılıç Dede, Karaman'da Demir Gömlek Emnüddin (Sezgin, 1998: 481-507), Adana'da Demirtaş Dede (Okuşluk, 1998: 361), Afyon'da Demiryalayan Baba, Kamanlar yakınındaki Demir Baba (Birdoğan, 1998: 97), Sivas-Divriği'de Kılıç Baba (Ergun, 2004: 542) isimleri; Orta Asya ve Anadolu bağlantısını en iyi gösteren işaretler olmasının yanında, demir ve demircilerin, Türk toplumunda ne kadar önemsendiğinin de belgesidir. Üstelik bu tip türbelerle çoğunlukla tedavi için gidilmesi, özellikle demir ismi taşıyan türbelerde, gelen hastalara demir yalatılması, bazı hastaların ağrısının benzeme büyüüne uygun olarak bıçak vb. nesnelerle kesilmesi; bütün bunların *tesadüf pratikler* olmadıklarını gösterir. Ayrıca Anadolu'ya gelen ve keramet ehli olan bu evliya ve erenlerin, Orta Asya'da, Şamanlık yapan kişiler olduğu da dikkatten uzak tutulmamalıdır.

d) Hem demircilik hem de Şamanlık ilahî kaynaklı mesleklerdir. Şamanlık kişiye üç yolla geçer:

1. İçsel çağırılma yoluyla
2. Şamanlık mesleğinin kalıtsal aktarımı (babadan oğla geçmesi)
3. Kendi veya klan isteğiyle şaman olma (Eliade, 1999: 31).

Bunların içerisinde en güçlü Şaman'lar, içsel çağırılma yoluyla Şaman olanlardır. Şaman olacak kişiyi burada ya tanrılar ya da ruhlar Şamanlığa davet ederler. Aynı işleyişin demircilerde de var olduğunu görmekteyiz. Buryat'ların inancına göre; *Göksel Demirci Boşintoj*'ın dokuz oğlu, insanlara maden işlemeyi öğretmek için yeryüzüne inmiş. Onların ilk öğrencileri de demirci ailelerin ataları olmuştur. Başka bir inanca göre de Boşintoj, insanlara maden işlemeyi öğretmek için yeryüzüne inmiş Ak Tanrı'dır (Eliade, 1999: 512-513). Başka bir kaynağa göre de Buryat'larda demircilerin patronu, Hara Dargahi Tenggeri'dir. İnanca göre Kara Şamanların hepsi demircidirler. Bu demirciye Boron-Hara-Tenggeri (Siyah yağmur tanrısı) denilir. Bu tanrı, Hacir adlı bir demirci yetiştirmiştir. Sonra bu demirci, Şaman'ların hepsine demirciliği öğretmiştir (Bayat, 2004: 38-39).

Özbeklerde de yeni Şamanlık yapmaya başlayan bir kişi, Hz. Davut'un hayır duasını almak için, Harezm'in güneyindeki eski bir kalede gecelelemeliydi (Beydili, 2005:156).

e) Demirci aletleri de tıpkı Şaman'ın davulu gibi kutlu sayılır, her aletin bir koruyucu ruhu olduğuna inanılır (İnan, 1995: 84). Şamanın davulu daima duvarda asılıdır. O herhangi bir yere bırakılmaz, onun kirlenmemesine itina gösterilir. Bugün için Kur'ân'a nasıl saygı gösteriliyorsa, Şaman davuluna da öyle saygı gösterilir. Şaman'ın elbisesi de Şaman'a yardımcı ruhların tavsiyesine uygun olarak yapılır ve bu tavsiyelerin dışına çıkılmaz. Türklerde, ister geçmişte olsun isterse bugün olsun, savaş araç ve gereçlerine karşı saygı daima ön plandadır. Kama, kılıç, orak, tırpan gibi aletlerin köy yerlerinde hâlâ duvarlara asılması; tüfeklerin çoğunlukla kapı arkasına konması; masallarda genç kız ve erkek kahramanın beraber aynı yatağı paylaşmak zorunda kaldıklarında aralarına kılıç koymaları; askerde, tüfeğin, sahibi olan kişi tarafından "namus"u olarak görülmesi –her ne kadar bu aletlerden gelecek olan muhtemel bir zararı önlemeye yönelik davranışlar olsa da- Türklerdeki bu saygının tipik birer göstergeleridir.

f) Hem demircilik hem de Şamanlık soy esasına dayanır. Bir kişi Şaman olmak isterse Şaman soyundan gelmek zorundadır. Yukarıda bahsedildiği üzere, Şamanlık soy esas (babadan oğula geçme) yoluyla gerçekleşir. Kalıtsal aktarım denilen bu yöntemde Şamanlık özellikleri gösteren çocuk, kendisine yapılan teklifi kabul etmese, ya delirir ya da ölür. Yakutların inancına göre de; demircileri koruyan Kıday Bahsı adında hami bir ruh vardır. Bu ruh hiçbir doğaüstü gücün egemenliğinde sayılmayan bir ruhtur. Demircilik sanatını ve hatta Şamanlık etme becerisini, insanlara ilk bağışlayan bu Kıday Bahsı'dır. Şamanlar çoğu kez bu ruhu kendilerinin babası sayarak "Ben Kıday Bahsı'nın oğluyum" derler (Beydili, 2005: 155; Bayat, 2004: 40). Bugün için Anadolu'da, Şaman soyundan sayılan *ocak aile*lerin de soy yoluyla ve el verme şeklinde mesleği kendilerinden sonraki nesillere aktardığı kabul edilirse, bu neviden işler geçmişte, acayip sayılmamalıdır. Ocak sözcüğünün "Od+cak"tan geldiği bilindiğine göre bu işler, hem bir ocağa (aileye) hem de o ailenin ruhunu temsil eden, o aileye tedavi etme yeteneği kazandıran ateşe saygının emaresi sayılmalıdır. Ocağı (ateş) temsil eden "ocak aile"de soy ne kadar önemliyse, onun birinci derecede mümessili sayılan demirci için soy esası güdülmesi o derece önemlidir. Üstelik ocak aileye verilen soy kazanımının, demircilerden ve Şamanlardan bu ailelere geçme ihtimali de oldukça yüksektir.

g) Hem Şamanlar hem de demirciler, ruhsal yenilenmenin simgesi durumundadırlar. Şaman olacak kişi önceki benliğini kaybeder; yeni bir benlik, vücut ve isim alır. Anadolu'da âşıklarda gördüğümüz bade içme, rüya görme ve tapşırma gibi

inançsal kaynaklı eylemlerin temelinde Şamanlık kurumu yatmaktadır. Âşıklarda olduğu gibi Şamanlar da mutlaka rüyaya dalar, bade içer ve kan kaybeder. 3, 5 veya 7 gün uykuda kalır. Şaman'a, Tanrı ya da ruhlar; kendisine yardımcı olacak ruhların adlarını, görevlerini ve onlara nasıl ulaşacağını anlatır. Kötü ve iyi ruhların adları, gönderdiği hastalıklar da bu sırada Şaman adayına öğretilir. Yakutlarda Şaman seçilen adamın ruhu yeraltına getirilir, burada demir bir beşiğe konur. Bu beşikte kuzey ve yeraltı bayanları adı verilen ihtiyar kadınlar, adayı, on üç yıl emzirdikten sonra Kıday Bahsı'ya verirler, Kıday Bahsı Şaman'ın ruhunu ateşte güçlendirir ve terbiye eder (Bayat, 2004: 42-43). Şamanlığa geçiş ritüellerinde demirci, Şaman adayının başını kesip soğuk su olan bir kazana, parça parça doğranmış etlerini de kaynayan bir kazana koyar. Adayın ilikleri çaya dönüşüp akar. Demirci kemikleri bir yere toplar ve onları etle örür. Başını birleştirdikten sonra gözlerini çıkartıp, yerine başka bir göz koyar. Sonra parmakları ile kulaklarını deler ve şöyle der: "Bundan sonra bitkilerin ne konuştuğunu anlayacaksınız." Etleri de ruhlar arasında, yine demirci paylaşır (Bayat, 2004: 40). Anadolu'da özellikle zeybekliğe (efe) geçiş merasiminde kızanların, defne ağacına saplı kama altından geçmeleri, bir tür yemin merasimi gibi görünse de; bunun yanında kızanlıktan efeliğe geçenlerin, yeni bir kimlik ve kişilik kazandıkları da akıldan uzak tutulmamalıdır. Âşıklarda rüya görüp yeni bir kişilik kazanan kişi, yeni kişiliğine uygun bir mahlâs alır. Mahlâsı rüyasında pir verir. Badesiz âşıklarda ise genellikle ustası verir. Efeliğe geçen kişi de aynı şekilde "kızan" adını bırakıp "efe" adını alır ve bu işlem bir usta eşliğinde yapılır. Bütün bunları yaparken de demir (kama), yeni kimliğin oluşmasının esasını teşkil eder.

h) Hastalıkların tedavisinde hem demirci hem de Şaman hemen hemen aynı görevi görürler. Şaman kötü ruhlarla savaşırken demirci de kötü, kara düşmanlarla savaşır. Altay Şamanizm'inde büyük önem taşıyan savaşçı öğeler (zırh, mızrak, yay, kılıç), insanlığın, gerçek düşmanı olan cinlere karşı savaşma gerçekliği ile açıklanır (Eliade, 2000: 27). Bu bağlamda Kırgız/Kazaklarda demirden, kötü ruhların kaçtıklarına inanılırdı. Anadolu'da da loğusa kadınlara musallat olduğuna inanılan *alkarısı*, ancak demirden korkar. Yeni yapılan evlere at nalı asılması, loğusa kadınları alkarısından korunmak için loğusa ve çocuğun yatağının altına Kur'ân, En'am, kama, orak, bıçak, makas, maşa, kurgu, ocaklı kılıcı, demir alet, ekmek, soğan, sarımsak, çörekotu, kolan, at yuları, erkek pantolonu ve yeleği konması; iğne değiştirmeleri ve böylece kötü ruhu aldatmaları; çocuklar hastalandığı zaman ateşe yağ atmaları, ateşin üzerine işemenin günah sayılması; demir ve demirciye bağlı kültlerin başında gelmektedir. *Dede Korkut*'ta, kötü ruh sayılan Tepegöz'le savaşan kişinin adının *Basat* olması da bununla ilgili bir durumdur. Anadolu'da "*masat*" diye bir sözcük vardır ki, demir aletleri bile-

meğe yarayan araçtır. Bu sözcük o zamanlar, *Basat* olarak kullanılmaktaydı ve b-m değişimine uğrayarak bugüne masat olarak gelmiştir. Dede Kokut'ta Tepgöz'ü Basat'ın yenmesi, aslında mitolojik olarak, demirci ile kötü ruhun mücadelesini simgesel olarak bize nakletmektedir.

1) Hem Şaman hem de demirci güç, ateş ve gürültü unsurlarına bağlı olarak kötü ruhları korkutmaktadır. Demirin erkek ve güç ögesi olarak kullanılması, aslında yeraltı dünyasının hâkimi Erlik Han'a dayanmaktadır. Erlik, hem kötülüğün hem de gücün simgesidir. Dikkat edilecek olursa Erlik Han, kozmogonik olarak da demirin temsil ettiği batı yönünün yıldızı konumundadır. Ayrıca Erlik'in dokuz oğlundan birinin adı Temir Kan (Demirhan)dır. Anadolu'da loğusayı korkutmak için demir yanında erkek ögesinin de kullanılması, dikkate şayandır. Loğusanın yanında çok küçük de olsa bir erkek çocuk bırakılır. Bu mümkün değilse, yatağın üzerine bir erkek gömleği veya buna benzer bir nesne bırakılır. Hatta *alkarısının*, o evde at varsa, o atın kuyruğunu ördüğüne inanılır. Alkarısı, *Alp Karısı*; yani *Erlik Han*'ın eşidir. Ateş; bilindiği üzere hem büyüü hem temizlenmeyi hem de ruhu temsil eder.

Kötü ruhları korkutmanın bir yolu da gürültü çıkartmaktır. Şaman, davulla ayin yaparken, davulun içi ruhların barınağı konumundadır. Davula sürekli vuran Şaman, böylece kötü ruhları uzaklaştırmakta; eğer bir hastalığı tedavi ediyorsa da bu şekilde kötü ruhları korkutarak aldıkları ruhu geri getirmelerini sağlamaktadır. Demirci de çekici ile demire ya da örse sürekli vurarak ses çıkartmakta, böylece onun da kötü ruhları korkuttuğuna inanılmaktadır. Anadolu'da bu ve buna benzer uygulamalar hâlâ mevcuttur. Ay tutulması zamanında davul veya teneke çalınması, ezan okunması, tüfek sıkılması; biri nazar ettiği zaman tahtaya veya başka bir maddeye vurulması; gelinin yeni geldiği evin kapısında cam, bardak, çömlek gibi bir nesne kırması; herhangi bir evde ayna veya cam türünden bir eşya kırıldığında, bunun hayra yorulması; gelin alınırken ve gelin getirildiğinde tüfek sıkılması, temelde, gürültü çıkartmaya ve zarar verecek şerir ruhları korkutmaya yönelik tavrılardır.

ii) Demirci ile Şaman arasındaki ilişkinin bir boyutu da kullandıkları silahlarda gizlidir. Şaman, kötü ruhları korkutmak için tahta kılıç kullanırken, demirci ise düşmanlarına karşı demir kılıç kullanmaktadır. Anadolu'da zuhur eden evliya menkıbelerinde evliyaların, tahta kılıçla gerçek düşmana karşı savaşması; demirci ile Şamancıl öğelerin ne kadar birbirine karıştığını ve birbiri ile uyum derecesinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Orta Asya inanç evreninde görülen kötü ruhlara karşı kullanılan tahta kılıç, ilmî gelişme ve tarihî sürecin getirdiği akılcılığa uygun olarak artık müşahhas bir düşmana karşı kullanılmaya başlanmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz; Türklerin inanç evreninde demirci ile Şaman ayrılmaz iki parça hâline gelmiş ve bu iki parça, çoğunlukla da birbirini tamamlar nitelik taşımıştır. Özellikle mitolojik türlerde (destan, efsane ve masalda) bu benzerliklerin daha çok görülmesi; Türklerin erken döneminde, bu ilişkinin geliştiğini göstermektedir.

Kaynaklar

- BAYAT, Fuzuli. (2004). Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar). Piramit Yayınları. Ankara.
- BEYDİLİ, Celâl. (2005). Türk Mitolojisi (Ansiklopedik Sözlük). Ankara.
- BİRDOĞAN, Nejat. (1998). Otman Baba ve Velâyetnamesi. I. Uluslar Arası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri. Ankara.
- ELİADE, Mircea. (1999). Şamanizm. Çev: İsmet BİRKAN. Ankara.
- ELİADE, Mircea. (2000). Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. Çev: Ali Berktaş. İstanbul.
- ELİADE, Mircea. (2003). Demirciler ve Simyacılar. İstanbul.
- ERGÜN, Pervin. (2004). Türk Kültüründe Ağaç Kültü. Ankara.
- ESİN, Emel. (2001). Türk Kozmolojisine Giriş. İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir. (1995). Şamanizm. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- İNAN, Abdülkadir. (1998). Makaleler ve İncelemeler. C.II. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara.
- OKUŞLUK, Refiya. (1998). Adana Halk Kültüründe Demirtaş Dede Kültü ve Etrafında Oluşan Efsaneler. I. Uluslar Arası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri. Ankara.
- ROUX, J. Paul. (2001). Türklerin ve Moğolların Dini. İstanbul.
- SEZGİN, Abdülkadir. (1998). Eren ve Evliya Kavramının Dinî, Tarihî, Folklorik İzahı ve Eren İnancı Üzerine Düşünceler. I. Uluslar Arası Türk Dünyası Eren ve Evliyalar Kongresi Bildirileri. Ankara.
- TEMİR, Ahmet. (1995). Moğolların Gizli Tarihi. Ankara.
- URAZ, Murat. (1994). Türk Mitolojisi. İstanbul.
- ÜNAL, Mustafa. (2000). "Hiung-nu Türklerinde Kılıç Kurban Törenleri". Türk Dünyası Tarih Dergisi. S.158. Şubat.
- ZİYA GÖKALP. (1995). Türk Medeniyeti Tarihi. Toker Yayınları. İstanbul.
- ZİYA GÖKALP. (2005). Türk Töresi. Toker Yayınları. İstanbul.

